

„NIE RZUCIM ZIEMI, SKĄD NASZ RÓD”

W ostatnich dekadach XIX w. antypolska polityka Prus i Rosji mocno się zaostrzyła. Jej celem było wynarodowienie Polaków i ostateczne zespolenie ziem polskich z organizmami państw zaborczych. Germanizacja i rusyfikacja miały różne oblicza, ale też wiele cech wspólnych.

W zaborze pruskim zmieniano nazwy miast polskich na niemieckie. Stopniowo, lecz konsekwentnie usuwano język polski ze szkół. Organizacja zwana „Hakata” zajmowała się m.in. rozbudową kulturalnych instytucji niemieckich kosztem polskich i szerzeniem niemieckiego nacjonalizmu. Powstała w 1886 r. w Komisja Kolonizacyjna nadzorowała wykup i przejmowanie polskich gruntów przez niemieckich osadników.

Szczególnie trudna sytuacja panowała po powstaniu styczniowym w zaborze rosyjskim, gdzie język polski został ostatecznie usunięty z administracji, szkolnictwa i życia publicznego. Likwidacji uległo nawet polskie szkolnictwo parafialne. W obu zaborach prześladowania dotknęły również Kościół katolicki.

Walkę o zachowanie tożsamości narodowej Polacy podjęli na wielu płaszczyznach. W zaborze rosyjskim działały tajne kółka samokształceniowe uczniowskie i studenckie, a także nielegalne organizacje polityczne i wydawnictwa. W zaborze pruskim Polacy przystąpili do kontrofensywy w walce o ziemię i zdołali wykupić od Niemców więcej gruntów niż Komisja Kolonizacyjna przejęła od Polaków. Symbolem oporu stał się Michał Drzymała, który zamieszkał w wozie cyrkowym, obchodząc w ten sposób zakaz wznoszenia domów na nowo zakupionej ziemi. Do historii przeszedł rozpoczęty w 1901 r. we Wrześni strajk polskich dzieci, dotkniętych represjami za sprzeciw wobec wprowadzeniu nauczania religii w języku niemieckim. Ponadto w państwie pruskim działało Towarzystwo Czytelni Ludowych, które szerzyło oświatę wśród polskiej ludności, zakładało biblioteki i czytelnie oraz organizowało odczyty.

W. Kossak, *Rugi pruskie*, 1909, Muzeum Okręgowe w Toruniu

Mniej restrykcyjną politykę wobec Polaków prowadziły władze w zaborze austriackim. W ramach autonomii przyznawanej Galicji stopniowo w latach 1860–1873, utworzony został m.in. Sejm Krajowy z siedzibą we Lwowie. W administracji, policji i sądownictwie od końca lat sześćdziesiątych obowiązywał język polski. Polskie było również szkolnictwo, w tym dwa stojące na wysokim poziomie uniwersytety: w Krakowie i we Lwowie, a także najważniejsza na ziemiach polskich instytucja naukowa: krakowska Akademia Umiejętności.

Wóz Drzymały na rynku w Grodzisku, fot. NAC

1867
założenie
we Lwowie
Związku
Polskich
Towarzystw
Gimnastycznych
„Sokół”

1870
utworzenie
Muzeum
Narodowego
Polskiego
w Rapperswilu

1871
powstanie
Cesarstwa
Niemieckiego

1872–1878
okres
intensywnego
kulturkampfu

1874
uwięzienie
prymasa
Mieczysława
Ledóchowskiego

POLSKIE SŁOWO

Biblioteka Ordynacji Krasieńskich, widok z 1930 r., fot. Biblioteka Narodowa. Istniejąca od 1844 do 1944 r. biblioteka na przełomie wieków gromadziła m.in. pamiątki po Zygmuncie Krasieńskim, słynne archiwum Małachowskich (z księgozbiorem do XVIII w.), archiwum Wojska Polskiego Królestwa Kongresowego (1814–1831) i kolekcje po Felicjanie Faleńskim

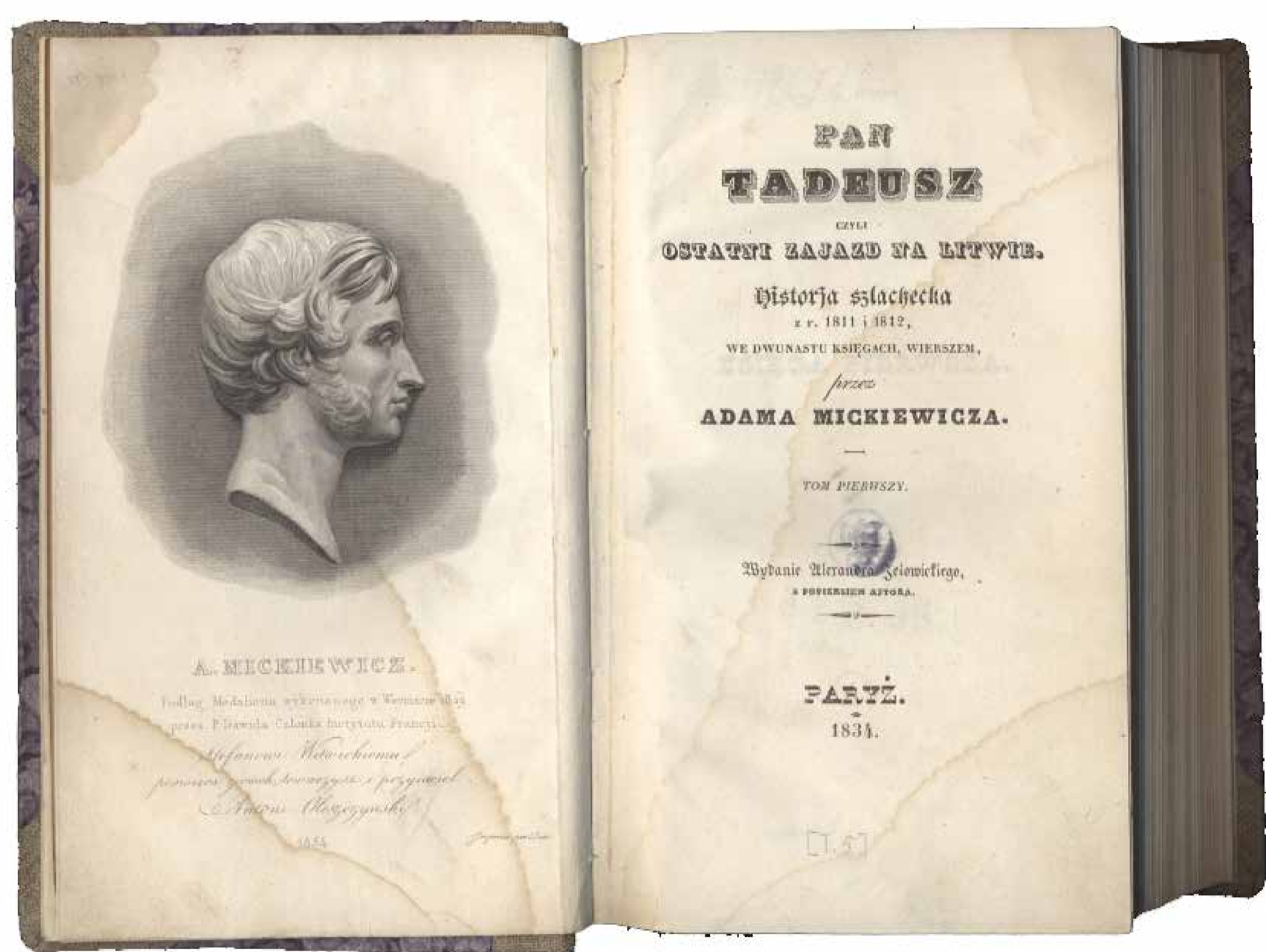

Ocalić polską mowę to przede wszystkim kształcić w języku polskim. By móc kształcić – trzeba organizować i utrzymywać szkolnictwo, także uniwersyteckie. Los polskich gimnazjów i uczelni zależny był od kapryśnej woli zaborców, ale polski uczeń i student okazał się wyjątkowo niepokorny.

Zamykanie uczelni i szkół albo ograniczanie ich funkcjonowania, wpisane zresztą w szerszy kontekst polityki germanizacyjnej i rusyfikacyjnej, skutkowało przenoszeniem edukacji do sfery prywatnej czy wręcz domowej. Wielu Polaków skazanych było na pobieranie nauki poza granicami kraju. Wszystko to stawiało zarówno przed emigracją, jak i krajową inteligencją fundamentalne zadanie: ocalić polskie zbiory książkowe i możliwie najpełniej je upublicznić.

Polska kultura sprostała temu zadaniu. „Gen wolności” przejawiał się i w tym aspekcie. Wolny Polak – to Polak miłujący polską literaturę. Zauważyć przy tym należy, iż ocalenie tak okazałego księgozbioru w warunkach utraty państwowości było prawdziwym ewenementem. O polskie książki dbali księgarze, gubernatorzy, duchowni i polskie ziemiaństwo. W wielu polskich domach do dziś przechowywane są cenne egzemplarze książkowe pochodzące częstokroć z XIX w.

Warto wspomnieć o roli wielkich polskich rodów w ocaleniu spuścizny książkowej: Działyńscy ufundowali bibliotekę w Kórniku (1826), Ossolińscy we Lwowie (1827), Raczyńscy w Poznaniu (1829), Krasieńscy w Warszawie (1844). Dla przykładu stan rękopisów w Ossolineum, stanowiącym także muzeum i wydawnictwo, wynosił w roku 1851 1110 woluminów. Równie intensywnie przebiegał proces gromadzenia i zabezpieczenia zbiorów na emigracji. Tu na wzmiankę zasługują: Biblioteka Polska w Paryżu (1838) i Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu (1870). Wokół obu tych placówek koncentrowało się polskie życie kulturalne, społeczne i polityczne.

Pan Tadeusz, wydanie z 1834 r., fot. Biblioteka Narodowa. Autor epopei nie tylko krzewił piękną polszczyznę, ale póki pracował jako nauczyciel w gimnazjum wileńskim, dbał o zakup nowych pozycji książkowych, zarówno polskich, jak i zagranicznych. On także jest autorem jednego z najbardziej elektryzujących opinii publicznej w kraju i zagranicą apeli o zaprzestanie rabunku polskich zbiorów bibliotecznych i muzealnych (np. szczególnie dramatyczny los spotkał Bibliotekę Żalskich, której znaczą część wywieziono po insurekcji kościuszkowskiej do Petersburga, gdzie od 1814 r. stała się zrębem Carskiej Biblioteki Publicznej)

1878
Jan Matejko
maluje *Bitwę pod Grunwaldem*

1885-1890
rugi pruskie

1886
utworzenie
Komisji
Kolonizacyjnej

1887
publikacja
Nad Niemnem
Elizy
Orzeszkowej

1887-1889
publikacja *Lalki*
Bolesława
Prusa

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

KAROL SIENKIEWICZ

(1793–1860)

Pseud. Karol z Kalinówki. Publicysta, poeta, historyk, tłumacz, działacz społeczny, wuj Henryka Sienkiewicza. Sekretarz księcia Adama Jerzego Czartoryskiego. Brał udział w porządkowaniu słynnych bibliotecznych zbiorów rodziny Czartoryskich w Puławach.

Do Francji emigrował wraz z Czartoryskim po upadku powstania listopadowego. Tłumacz m.in. Jeana Baptiste'a Racine'a, Victora Hugo, Waltera Scotta, George'a Gordona Byrona. Redaktor „Kroniki Emigracji Polskiej” (1836–1838), współorganizator Historycznego Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu, jeden z twórców i kierownik Biblioteki Polskiej w Paryżu. Autor polskich słów pieśni *Warszawianka* Casimira François Delavigne'a. Związany z obozem politycznym Hotelu Lambert.

Fot. Biblioteka Narodowa

JAN MATEJKO

(1838–1893)

Malarz, pedagog, społecznik, historiozof. Student krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, warsztat kształcił w prestiżowej Akademii Monachijskiej. Pod wpływem klęsk powstań narodowych Matejko porzucił malarstwo religijne i poświęcił się prawie wyłącznie malarstwu historycznemu.

W swoich pracach rozliczał się z najważniejszymi i dramatycznymi wydarzeniami z życia narodu, prezentując takie momenty dziejowe, w których skupiały się najważniejsze składowe procesy historycznego. Był autorem ponad trzystu obrazów olejnych oraz kilkuset rysunków i szkiców. Malował m.in. hołd pruski, bitwę pod Grunwaldem, Kopernika, Stańczyka, Rejtana, Piotra Skargę, Sobieskiego pod Wiedniem, poczet królów i książąt polskich. Najważniejszymi uczniami Matejki byli: Wyspiański, Tetmajer, Malczewski i Mehofer.

Fot. Biblioteka Narodowa

FRYDERYK CHOPIN

(1810–1849)

Najwybitniejszy kompozytor polski, słynny pianista, współtwórca europejskiego romantyzmu. Autor etiud, mazurków, polonezów, koncertów fortepianowych. Jeden z najwybitniejszych artystów swoich czasów. Jego życie symbolizowało los polskiego emigranta.

Od szóstego roku życia uczył się gry na fortepianie, komponować zaczął jako dziecko – Polonez *g-moll* został wydany, gdy miał zaledwie siedem lat. W wieku lat dwudziestu opuścił Polskę, do której nigdy już nie powrócił. Na stałe osiadł w Paryżu.

Silnie przeżył upadek powstania listopadowego, słynną Etiudę *c-moll* op. 10 nr 12, zwaną *Rewolucyjną*, wg tradycji napisał na wieść o upadku powstania. Z czasem porzucił karierę wirtuoza na rzecz komponowania.

Utrzymywał ożywione kontakty zarówno z paryskimi elitami, jak i przedstawicielami polskiej emigracji. Przyjaźnił się z Heinem, Hillerem, Lisztem, Bellinim, Berliozem, Norwidem, Czartoryskimi. W 1849 r. zmarł w Paryżu na gruźlicę. Pochowano go na cmentarzu Père-Lachaise. Do Warszawy wróciło serce Fryderyka Chopina, które spoczęło w kościele Świętego Krzyża przy Krakowskim Przedmieściu 3.

Fot. Biblioteka Narodowa

MICHAŁ DRZYMAŁA

(1857–1937)

Polski chłop z Wielkopolski, symbol oporu wobec germanizacji. W 1904 r. Drzymała nabył od niemieckiego kupca ziemię we wsi Podgradowice z zamiarem wybudowania domu. Nie uzyskawszy zezwolenia władz pruskich na budowę, kupił wóz cyrkowy, w którym przez pięć lat mieszkał na własnej ziemi. Władze, chcąc zmusić Drzymałę do usunięcia wozu, utrzymywały, że stojący w jednym miejscu przez 24 godziny wóz jest domem. W odpowiedzi Drzymała codziennie przesuwiał wóz o niewielką odległość, dzięki czemu mógł twierdzić, że jest to pojazd mobilny, którego nie dotyczą zapisy prawa budowlanego.

Spór pomiędzy Drzymałą a władzami pruskimi trafił do sądu. W tym czasie Drzymała był nękany przez administrację pruską, która nasyłała na niego policję i kontrole. Gdy w końcu Drzymała został zmuszony do usunięcia wozu, zamieszkał w lepiance. Ta jednak wkrótce też została zburzona. Ostatecznie sprzedał działkę i nabył nową, z domem do remontu, na który nie potrzebował już zgód urzędników. O sprawie Drzymały było głośno nie tylko w zaborze pruskim, ale również w Europie. On sam stał się symbolem oporu wobec zaborcy i germanizacji polskich chłopów.

Fot. Polski Słownik Biograficzny

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ